

SZINYEI A SZÁZADELŐ MAGYAR MŰVÉSZETI IRODALMÁBAN

TÍMÁR ÁRPÁD

Mintegy száz éve annak, hogy Szinyei Merse Pál visszatért a magyar képzőművészeti életbe. 1894-ben állított ki újra a Múcsarnok téli tárlatán, majd nagyobb kollekcióval részt vett 1896-ban az ezredévi kiállításon is. Ismertsége, népszerűsége, hivatalos és szakmai elismertsége ettől kezdve meredeken ívelt felfelé, s tulajdonképpen az 1912-ben megrendezett gyűjteményes kiállítása óta vitathatatlanul a legnagyobbak közt tartja számon mind a nagyközönség, mind a szakmai közvélemény. Munkácsy és Csontváry mellett bizonyára róla írták a legtöbb cikket, tanulmányt és monográfiát, a Majális pedig feltehetően a legismertebb, legtöbbet reprodukált magyar műalkotás. Művészetének, páratlan teljesítményének újrafelfedezése a millenniumi kiállításon azonban még inkább csak rácsodálkozás volt, ámulás és ünneplés, a megtalált kincs feletti öröm kinyilvánítása, az elemző és értelmező munkára csak ezután került sor. Pályafutásának feltárása, teljesítményének értékelése, művészetének történeti elhelyezése fokról fokra történt meg, s ebben döntő szerepe volt századunk első két évtizedének.

Az első megemlíthető írás szerzője Nyitray József volt, aki 1902-ben A Hét című hetilapban méltatta Szinyei művészetét: „egyike volt a legelső plein-airistáknak, hazánkban pedig föltétlenül a legelső...” – ebben jelölte meg Szinyei történeti jelentőségét. Azt persze, hogy mi a plein air-művészet lényege, már ekkor is többféleképpen értelmezték. Nyitray felfogását a korai nagybányai festészet stíluseszménye határozta meg, ennek előzményét látta a Szinyei által végrehajtott akadémizmus elleni fordulatban: „Az ő mélyen járó értelme, helyes érzéke, finoman érző szíve idejekorán megsejtette vele, hogy az új művészetnek szakítani kell az ósdi receptekkel, a nyavalyás romantikus fölfogással, a hazug barna tónusokkal s azzal a megcsökönyösödött kozervativizmussal, mely önzően körül akarja sáncolni a művészetet. Belátta, megérezte, hogy a nagy levegő, de nem a napfény, mely erős fényre és árnyékra osztja a tárgyakat, hanem az ezüstös borongás, melyben nincs sugár és nincs árnyék, mely mindent körülfoly, semmit el nem von a szem elől, legjobban érvényre juttatja a fának, fűnek, emberi testnek karakterét, főleg pedig igaz színeit. Nem utolsó érdeme Szinyei Mersének, hogy helyes érzéke megóvta őt minden túlzástól, nem gazdagította a kremzervájsz-gyárosokat, nem hajtotta túl az új irányt, hanem megóvta azt a művészi tapintatot még a kép formájában és nagyságában is a tartalomnak megfelelőleg...” Nyitray Szinyei magatartásában, etikai alapelveiben is azokat a vonásokat emelte ki, amelyek teljes mértékben összhangban álltak a nagybányai elvekkel: „Sz. M. becsületes művészi meggyőződése soha meg nem alkudott. Hazudni nem tudott, ment a megkezdett úton...”

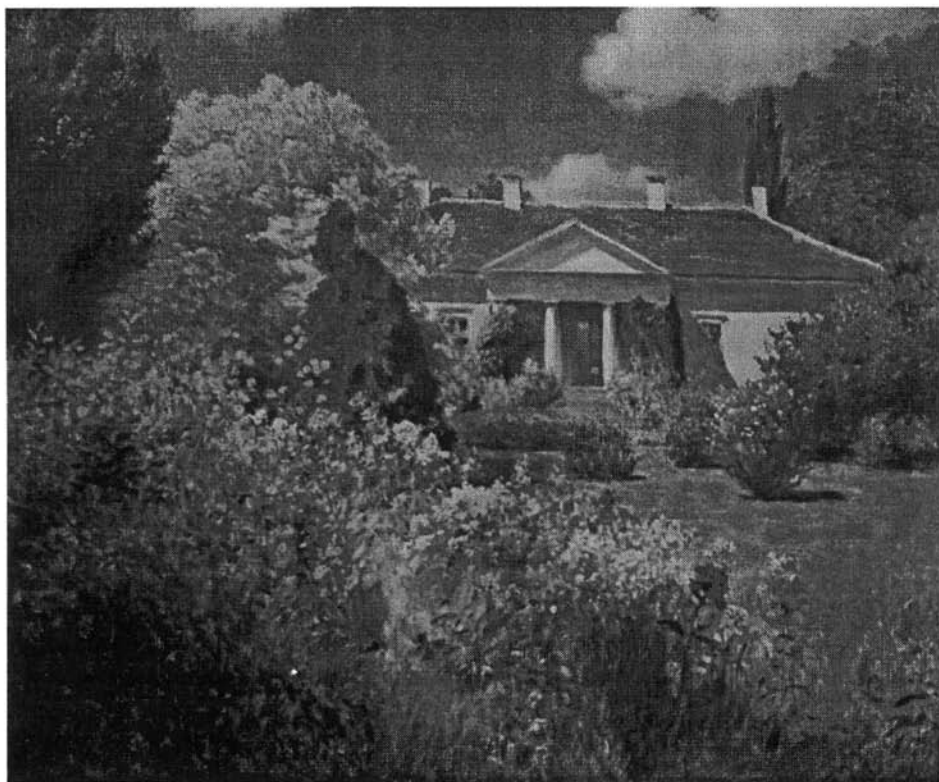
Szinyei elismerésének következő fontos állomása az volt, hogy 1903-ban a Lyka Károly szerkesztette Művészetben megjelent Malonyay Dezső írása, amely Szinyei önéletrajzát tette közzé, forrást, hivatkozási alapot teremtve ezzel sok-sok későbbi cikknek, tanulmánynak. (Ma már persze tudjuk, Sz. M. Anna forráskiadása óta, hogy Malonyay eljárása a legkevésbé sem felelt meg a forrásközlés normáinak, törlések, át-

írások torzították el az eredeti – szerencsére kéziratban fennmaradt, s azót újraközölt – szöveget.)

Szinyei művészetének egészével pedig 1905-ben szembesült először a közönség és a kritika. Ekkor rendezték meg az első gyűjteményes kiállítását, ekkor lehetett először együttlátni az életművet, ekkor adódott alkalom a pályakép áttekintésére, a fejlődés megrajzolására. Rendkívül impozáns az a névsor, amely a véleményt nyilvánító kritikusokról, művészeti szakemberekről összeállítható. Szinte valamennyi napilap terjedelmes kritikát közölt a kiállításról, hetilapok, folyóiratok is megemlékeztek a rendkívül jelentősnek tartott eseményről. Ezekben az írásokban végső soron kirajzolódott valamennyi „Szinyei-probléma”, amely azután évtizedeken át foglalkoztatta a szakirodalmat.

A cikkírók képzettségüknek, ízlésüknek, művészi szimpátiáiknak megfelelően természetesen különféleképpen reagáltak a kiállításra, másként látták Szinyei művészettörténeti helyét, másként ítélték meg sorsának fordulatait, más-más tanulságot, aktuális üzenetet olvastak ki a látottakból. Az idősebb, nagy tekintélyű, bár inkább konzervatívnak tekinthető Keszler József emelkedett hangon ünnepelte az eseményt Az Újság című napilapban: „Szinyeit pedig, a nagy művészt, a modern művészet elévülhetetlen érdemű úttörőjét szívünkben üdvözljük a nagy napon, midőn élte munkáját, nemes törekvéseinek fényes gyümölcseit, sorsát, lelkét, egész kiváló egyéniségét együtt mutatja be nemzetének, mely őt mindenkor legjelesebb fiai közé fogja számítani.” Nem titkolja, hogy a kiállított művek közül mi áll közelebb hozzá: a Hóolvadás című képről írja: „kereken ki kell mondanunk, az egész világ tájfestésének egyik legkiválóbb remeke.” Ez egyben a Majálissal kapcsolatos távolságtartást is jelez, amelyről egyébként azt írja, hogy ott „az új művészet vakmerő szín-orgiákban kéjelgett”. Az egyértelmű elismerés és ünneplés ellenére fenntartásainak is hangot ad: „Különös érzés az, mely az embert Sz. képei előtt meglepi. Az első benyomás mindjárt roppant erős; de nem vonzó. Nem bántó, nem kellemetlen, de idegenszerű. Valami szokatlan, különc ünnepiesség válik ki e képekből...”

A fiatal, radikális kritikusok számára viszont Sz. a nagy fordulatot, az akadémiával való szembefordulást jelentette elsősorban. A polgári értékek, a modern irodalom, az új művészeti törekvések élharcosa ebben az időben A Hét című hetilap volt, ebben írt a kiállításról Márkus László. „Nagy agyarkodás, szűkölés és a fogak dühös csikorgása hallatszott ki anno dacumal a hagyományok és az iskolák odvaiból. Akkor még a rettenetes Kelety Gusztáv, a képzőművészet Gyulay Pálja taposta el óvatos gyűlölettel a kisarjadó szabadságot, és az irodalom Kelety Gusztávja, Gyulay Pál fegyelmezte illedelmessé és bátortalanná a magyar literatúrát. Akkor az volt a piktori ideál, amit a Bécsig terjedő horizonton belül a kedélyesen pocakosodó főmuftik föl tudtak érni ésszel; a picike, hegyes ecset volt az ideál, amellyel ki lehetett rajzolni egy pár millió levelet a fák lombjában, és a nyomorék kontúrkák közé oda lehetett pettyegtetni a receptek után kikevert színeket, s a műtermek barna generálsaftját. Akkor a Madarász Viktor langyos romantikája is forradalom volt, és már akkor is hazafiatlanságot és nemzetköziséget olvastak a fejére mindenkinek, aki Európából jött haza s valami újat hozott magával a mi félreeső világunkba. Sz. M. P. megdöbbenve és elkábulva állott az akadémia káromkodás-özönében, megcsóválta fejét és földhöz vágott mindent, ecsetet, palettát, spachtlit és festéktubust.” Márkus számára természetesen a Majális a legfontosabb, ez a művészpálya csúcspontja, s a megbélyegzőként emlegetett „delirium colorans, amit Kelety a hét főbűn közé sorozott, most olyan szentséges lelki esemény mi előttünk, mint a próféták lélekszabadító, mámoros extázisa, s a Majális buja napsütésében és bársonyos árnyékszíneiben a megváltást előre hirdető Johanaan tüze lobog elolthatat-

*Szinyei Merse Pál: A jernyei kúria 1911.
(Magántulajdon)*

lanul.” Márkus egyébként egy napilapban, az Alkotmányban is megemlékezett a kiállításról, ott Szinyei sorsának a művészeti élet aktuális, megoldatlan kérdéseire figyelmeztető tanulságait emelte ki: „Azt sem kell hinni, hogy most már lesz eleven magyar művészi élet, hiszen látjuk, hogy igazi piktorainknak még egymáshoz sincs semmi közük, álmatagon járnak ebben az idegen világban, és apatikusan tűrik, hogy a műcsarnok monopolistái tovább grasszáljanak a legjobb falakon. Nem tud kivergődni nálunk a szeccszó, a rokonérzésűek és előretörtetők fronde-ja az udvari művészet silány torzképe, az állami művészet ellen, csend van most is, nyomasztó, fáradt, kétségbeejtő csend, és tisztára véletlenség lesz, ha akadnak új emberek, akik a maguk egyedülvalóságában művészetet csinálnak a magyar kultúra ellenére...”

Szinyei tettének magányosságát, előzmény nélkülségét, s ugyanakkor az egyetemes művészettel való egyidejűségét hangsúlyozta egy másik fiatal, radikális szemléletű kritikus, Bölöni György is a Magyarország című napilapban: „ő a maga művészi erejére támaszkodva és egyéni inspirációra hallgatva egyedül járta a természetet, az erdőt, mezőt, figyelte a napfény játékát, a tiszta színek szétbomlását, a napfoltok vibrációját, ugyanazon igazságok után tört, mint messze nyugaton az első nagy francia impresszionisták, ugyanazt látta a természetben, és ugyanezt akarta a vásznain életre kelteni, megörökíteni. És ez adja meg az ő nagyságát. Egyedül járt a művészet útján, a saját

egyéniségéből és zsenijéből merítve lett a plein air magyar nagymestere.” Bölöni Szinyei sorsát végső soron tragikusnak látta: „Szenvedés, mellőzés volt az élete sokáig: művésstragédia.”

E sors tragikus jellegére utalt a Független Magyarország kritikusa, Rottenbiller Ödön is: „Nem kell-e, nem lehet-e joggal szomorkodnunk, elkeserednünk a magyar festészet fejlődésének sorsán, ha végignézzük Sz. M. gazdag gyűjteményét? Van, jó nevedszázaddal előtt volt már mesterünk, ki a modern művészetet, a par excellence plein airt hirdette, s még húsz álló esztendőig parlagon hevertettük nagy tehetségét, túrtuk, szinte természetesen találtuk, hogy ez a mai büszkeségünk a sok félreértés, érthető keserűség és érthetetlen sorscsapások következtében elkedvetlenülde hátat fordított a művészetnek...” Más kritikusok viszont szinte természetesen tekintették ezt a sorsot, mintegy a modern művészet velejárójának. Térey Gábor muzeológus, a Régi Képtár tudós vezetője a Vasárnapi Újságban így mutatta be Szinyeit: „Sok év telt el addig, míg Sz. M. P. érdeme szerint érvényesült nálunk... Előharcos volt, mint Manet és Böcklin, de osztotta is az úttörők keserű sorsát...” Hasonlóképpen vélekedett Petrovics Elek is a Huszadik Században: „Szinyei esete a modern művészet történetében nem áll egyedül, sőt szinte tipikus.” Petrovics volt egybként az első egyike, aki Szinyei munkásságán belül lényeges különbségeket állapított meg, több kritikus ugyanis vagy egyenesvonalú fejlődést, vagy egyformán magas színvonalat látott Szinyei valamennyi, korai és kései alkotásában egyaránt. Petrovics szerint például a Pacsirtán „a Majális színeinek érzéki mámorel elszállt: a ragyogást nyugodt derű váltotta fel... a női akt rajza is keményebb...” Ez a differenciálás egyben a pálya fejlődési irányának kritikáját is előlegezte, Petrovics ugyanis így zárta kiállításismertetőjét: „De vajon festőjük eljutott-e oda, hova indult? A Nemzeti Szalon tárlata nemcsak arról győzött meg, hogy egy kiváló festőt bírnak, hanem arról is, hogy egy nagy festőt veszítettünk.”

Különös módon oldotta meg a feltétlen tisztelet és ünneplés, valamint a kritikai elemzés kettős feladatát Fülep Lajos. A kiállítás megnyitásakor röviden, de igen emelkedett hangnemben üdvözölte az eseményt: „végre beteljesült az az óhaj, hogy ezt a nagy művészt, aki régibb és új művészetünkben teljesen magában áll, egész művészetének gyönyörű összességében tanulják megismerni... a kiállítás megnyitása valóságos ünnepe lesz a magyar művészetnek, ... Csodálni fogják ezt a művészt, aki felerészben már a műtörténetben és a halhatatlanságban jár, másrészt pedig még mindig friss munkása a mának...” A Hazánk című napilapban írt üdvözlést azután egy héttel később részletes elemzés követte, melyben már bírálóból jellegű megállapítások is napvilágot láttak. Petrovicshoz hasonlóan Fülep is jelentős különbségeket látott Szinyei korszakai között, véleményét azonban még Petrovicsnál is élesebben fogalmazta meg: „az 1873-ik esztendő Szinyeije modernebb ember, és közelebb áll hozzánk, mint a mai... Az újabb dolgaiban becsületesen, de sokszor szárazon mondja meg az igazságot... újabban túlságosan lelkiismeretes és igaz, sőt pedáns, ... A régibb dolgaiban Szinyei sokkal modernebb, mint az újakban...” Ő is a Majálist és a Pacsirtát hasonlította össze: „a Majálisban ... látjuk legtisztábban és legtökéletesebben megnyilatkozni Szinyei nagyszabású természetlátását. A színek s a napfény megfestője itt, aki előtte nem sejtett szépségeket fedez fel a természetben. Ezt a felfedezést egy zseninek az erejével érvényesíti. Felfogja a fű csodás zöld színének, a májusi ég verőfényének, a rózsaszínű ruha hatásának, a dombra hulló napfény gazdagságának, a domb és az alakok formájának minden szépségét, a legmodernebb értelemben vett plein air bátorságával, új kifejező erejével, nagy harmóniájával s egységes hatásával. A Majális plein airje mai, új és erős, az 1882-bei készült Pacsirta azonban nem az, csak szabad természet a plein air-művé-

szet mai álláspontjához viszonyítva. S többé-kevésbé ez jellemzi Szinyeinek többi, különösen újabb képeit.” Ez a szigorú különbségtevés és fogalmi tisztázás azonban nem jelent egyben értéktételeket is Fülepnél. A későbbi képeket is lehet becsülni, tudomásul véve másságukat: „Így nő ki a plein air festőből a természet egyik legnagyobb megértője, a természetnek egyik legnagyobb művésze. Ez ő, és azt hiszem, nem is kell benne mást keresnünk. Igaztalanok lennénk egy nagy művészhez, aki ezt nem érdemelte meg... Ő a maguk külön világát élő emberekből való.”

Már ekkor, az 1905-ös kiállítást követő kritikákban felvetődött az a kérdés, hogy vajon Szinyei művészete számíthat-e az őt méltán megillető nemzetközi szakmai elismerésre. Lyka Károly az Új Időkben így fogalmazta meg a problémát: „Ha nem születik magyarnak s nem kárhoztatja húsz évi tétlenségre a magyar kultusz-bürokrácia, ma fontos alak volna a vaskos német és francia műtörténeti könyvekben...” Hasonlóképpen magyar voltában látta az elismerés elmaradásának okát Rózsa Miklós, aki a Budapesti Naplóban méltatta Szinyei jelentőségét: „Ha tehát Szinyei egyebet nem is tett volna, mint hogy elsőnek csatlakozik vala a Manet impresszionizmusához vagy a Böcklin idealizmusához, s elsőnek bontja ki itthon a XIX. század nagy művészeti forradalmának zászlaját, neve akkor is a művészettörténet lapjaira tartoznék. De a Szinyei jelentősége még mélyebb és egyetemesebb, s hogy ezt csak mi tudjuk idehaza, de a külföld tán nem tartja számon, annak – a Sz. életét kormányzó esetlegességeken kívül – egyszerű oka az, hogy a világot rabul ejtő nagy szellemi áramlatok csak nagy és hatalmas kultúrmentektől indulhatnak hódító útjukra. Szinyei pedig magyarnak született.” Ez a magyarázat, sajnós, napjainkban is érvényesnek látszik.

Szinyei művészetének magyar volta, magyar jellege is nagy hangsúlyt kapott néhány írásban. Lyka Károly a szülőföldhöz való kötődését, a művészetét meghatározó ifjúkori élményeit hangsúlyozta: „Sz. M. P. az ifjúságát a mi istenáldotta felvidékünknek ily környezetében élte. A sárosi földesúr-fia nem nevelkedett Budapest gipsz-házai közt. Lelki emóciói sem a kávéházak múmárvány-asztalai mellől eredtek. S a természet megfigyelésére nem a magyar királyi mintarajziskola tanította.” Makartnál „mesterkéltnar-kotikum volt az a színerő, amellyel Sz. M. Sárosban egészen természetesen, vadászás és kószálás közben, tehát more patrio teleszívta magát... Egyszerűen nem is tudott volna másként festeni, nem lett volna képes a plein airt föl nem fedezni. Hisz ebben élte, ebben látta világát.” Szinyei magyar voltát Malonyay Dezső a művész emberi tulajdonságaiban vélte megtalálni. A Budapesti Hírlapban megjelent kiállítási kritikájában ezt írta: „Ami a művész magyarságának lényegét illeti: az az a benső egyensúly, amely néha fatalizmussá lustul. Úgy veszi az életet, amint az őt magát idomítja – az ár ellen nem úszik.” Magyarán valamiféle szelíd mértékű oblomovizmust tulajdonított magyar jellemvonásként Szinyeinek. Rózsa Miklós viszont Szinyei sorsának tragikus jellegében látott magyar vonást: „A másik döntő véletlen életében a magyar művészek hagyományos tragikuma volt, mely Madarászt vaskereskedésre szorította, Zichyt, Munkácsyt kiüldözte, Székely a rajztanárság gályájához láncolta, Paál Lászlót, Gyárfást, Mészölyt egész napjainkig a közöny homokjába temette s az ő kezeiből is kiütötte az ecsetet – szerencsére: nem örökre.”

Az 1905-ös gyűjteményes kiállítást követő években is bőszegesen foglalkozott a kritika és a szakirodalom Szinyei művészetével. Ezekkel az írásokkal itt most természetesen nem foglalkozhatunk az eddigi részletességgel, csupán jelezhetjük a főbb csomópontokat, a jelentősebb állomásokat. 1909-ben újabb fontos forrásközlésre került sor, Lázár Béla publikálta Szinyei ifjúkori leveleit, 1910-ben jelent meg Malonyay Dezső monográfiája a művészről, ez volt az első önálló könyv róla, majd ezt követte Lázár Béla mo-

nográfiaja, 1911-ben német nyelven, 1913-ban pedig magyarul, Sz. M. P. a pleinair festés előfutára címen. Mindhárom könyvnek jelentős sajtóvisszhangja volt. 1912-ben az Ernst Múzeum új épületét egy újabb Szinyei gyűjteményes kiállítással avatták fel, ennek kritikai visszhangja – terjedelmét és a felvetett problémák gazdagságát tekintve is – az előző kiállításéhoz hasonló jelentőségű volt. Mind a monográfiák, mind a kritikák részletes elemzése és értékelése bizonyára tovább árnyalná, gazdagítaná a Szinyeiről kialakult képünket. Külön tanulmányt érdemelne például Feleky Géza 1912-ben megjelent, könyvnyi terjedelmű Szinyei-esszéje. Ezeknek az írásoknak a sorát századunk második évtizedének végén a nekrológok zárják – ismét felvetve, újrafogalmazva Szinyei jelentőségének, szerepének, történeti helyének kérdését. Ezzel zárul Szinyei méltatásának, befogadásának első nagy korszaka, mely művészetének újrafelfedezésétől a teljes elismerésig ível.